

Pospíšil, Ivo

Dostojevskij důkladně a nově: vnější i vnitřní pohled

Новая русистика. 2023, vol. 16, iss. 2, pp. 47-53

ISSN 1803-4950 (print); ISSN 2336-4564 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/NR2023-2-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79419>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20240201

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

<https://doi.org/10.5817/NR2023-2-6>

Dostojevskij důkladně a nově: vnější i vnitřní pohled

ODEHNALOVÁ, L.: *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích*. Brno: Masarykova univerzita, 2023. 219 s. ISBN 978-80-280-0213-8.

Absolventka doktorského studia ruské literatury Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Lenka Odehnalová, roz. Paučová, školením rusistka a germanistka, se Dostojevským zabývala řadu let. Vyplynulo to do značné míry z faktu, že jejím učitelem v Nitře byl špičkový slovenský rusista a dostojevskolog Andrej Červeňák (1932–2012), zakladatel Klubu F. M. Dostojevského, vlastně v tematickém zaměření slovenský partner Čecha Františka Kautmana (1927–2016). Dva roky po slavných výročích (1821–1881), patrně největšího ruského a snad i světového romanopisce a novelisty, vychází tedy kniha, která dílo tohoto slovesného umělce nahlíží často z nečekaných stran a zorných úhlů. To, co je pro knihu L. Odehnalové příznačné, je právě kontinuita bádání, dnes tak vzácná, a to nejen návaznost na zmíněné dva literární vědce, ale také na světovou dostojevskologii, včetně kyjevského, ruský písíciho Němce, později žijícího mimo jiné a převážně v Praze, muže tragického osudu, jenž položil základy českého a československého, možná i vskutku světového bádání o ruském velikánovi Alfreda Bema (1886–?1945; zmizel beze stopy po zatčení sovětskými oddíly SMERŠ a ani pátrání v 90. letech 20. století nepřineslo výsledky; [BEM 1996; POSPÍŠIL 1997]).

Jádrem výzkumu mladé badatelky bylo dílo, které jako by dlouho stálo na okraji zájmu literárních vědců vlastně až do poslední doby, kdy se objevují dvě invenční knihy Američana Garyho Saula Morsona o žánrovém specifiku některých ruských literárních artefaktů – *Vojny a míru* a právě *Deníku spisovatele*. [MORSON 1981; MORSON 1987; MORSON 1988]. Kdysi jsem se pokusil srovnat tento typ žánru u Dostojevského s francouzským katolíkem Léonem Bloy (1846–1917) a českým/moravským knězem a inspirátorem české básnické avantgardy (Nezval) Jakubem Demlem (1878–1961) [POSPÍŠIL 1990].

Dalším klíčovým rysem přítomné monografické studie je to, co vidíme v titulu recenze: spojení vnitřního a vnějšího pohledu, tedy vidění jakoby z nitra ruské literatury a jejich souvislostí a ze zorného úhlu širšího, evropské a světové literatury, což ji vedlo ke srovnávacímu a žánrovému konceptu. Jak autorka v úvodu píše, „Obsah knihy tvoří zkoumání Dostojevského Deníku spisovatele ze čtyř aspektů – tematického, žánrového a z aspektů motivů a recepce. Kniha se skládá celkově ze sedmi kapitol. První dvě kapitoly představují úvod do problematiky, zdůvodňují přístup k Dostojevskému dílu Deník spisovatele (kapitola Metodologie) a reflektují

použitou sekundární literaturu (kapitola Stav poznání). Na teoretickou stránku žánru deníku a na stránku poetologickou Dostojevského Deníku je zaměřena kapitola Poetika Dostojevského Deníku spisovatele. Odpovíme na otázku, jaké místo zaujímá deník v systematické autobiografických žánrů a jaké jsou základní rysy neboli atributy jeho žánrového typu – tzv. spisovatelského deníku; a zdali je žánr deníku propojen i s jinými literárními žánry. Deník spisovatele bude uveden do období 70. a počátku 80. let 19. století, na jehož pozadí vzniká, a rovněž do kontextu spisovatelova života a tvorby. Kapitola Deník spisovatele jako mozaika literárních žánrů definuje žánrové specifikum Deníku spisovatele a tím rovněž Dostojevského přínos v oblasti autobiografických žánrů. V centru zájmu budou literární žánry, které Dostojevskij do Deníku spisovatele vložil, přičemž se zaměřením na umělecké žánry (střední epika s fantastickými rysy), tzv. pomezí žánry (esej, dopis, memoáry) a žánry věcné literatury (kritická stať).“ [ODEHNALOVÁ 2023, 10–11]. To je v kostce struktura práce a její ideově tematické rozpětí. Uvedené metody a přístupy se v textu častokrát prolínají, například přístup genologický, komparativní, psychologický a antropologický (především pojetí A. Červenáka); okrajově využívá speciálních ruských psychologických koncepcí (L. Ginzburgová, L. Vygotskij) a metody biografické. Autorka konstatuje, že o Dostojevském bylo napsáno mnoho prací různé národní provenience, ale o *Deníku spisovatele* je lze – podle autorky – spočítat na prstech obou rukou; jsou to např. práce V. A. Tunimanova (1937–2006; zajímavý badatel soustředěný na několik témat, s nímž jsem se setkal roku 1991 na slovenské konferenci o Solženicynovi v Brodzanech, viz [POSPÍŠIL, 1992a, POSPÍŠIL 1992b]), L. M. Rozenbljumová, I. Volgin, V. P. Vladimircincev, N. A. Tarasova/Tarasovová, D. Grišin, A. Kościolek/Kościołková; osobně považuji za nejpřínosnější již zmíněnou práci Garyho Saula Morsona, event. V. A. Tunimanova. Každý z autorů mapuje určitou oblast *Deníku* a dívá se na celé dílo z určitého hlediska. Zdá se, že právě žánrová problematika může být scelujícím momentem pro různé sféry tematické, ale také poetologické a metodologické.

Po úvodních třech kapitolách, tj. *Úvodu*, *Metodologii* a *Stavu poznání* následuje velmi podstatná část monografie, a to *Poetika Dostojevského Deníku spisovatele* [ODEHNALOVÁ 2023, 20–57]. V části *In margine žánru deníku* s odkazem na H. Voisine-Jechovou (1927–2020) popisuje model nazvaný *Systematika autobiografických žánrů*; onen „koláč“ dělí na žánry esejistické, konfesijní a epistolární. Potřeba klasifikace je nutná, ale problém je možná také v tom, že tyto žánry „na okraji“, neboť na okraji není jen tato partie textu, ale také tyto žánry, se prolínají tak, že je vlastně nelze exaktně zcela od sebe oddělit, ale jako pomocný prostředek poznání je taková klasifikace samozřejmě užitečná. V určení žánru díla se autorka opírá o genologii jakožto teorii a historii žánrů. To, co je podstatné, souvisí s mimořádným důrazem, který autorka klade na terminologii a různé termíny v různých národních prostředích (českém,

slovenském, ruském, polském); to je ovšem důležité [POSPÍŠIL 2018a; POSPÍŠIL 2018b; POSPÍŠIL 2018c]. Následná část se týká typologie deníků a tu se badatelka opírá o různé klasifikace řady autorů a vzápětí je kriticky hodnotí. Odkazuje mimo jiné na klasifikace F. Všetičky, Z. Kovářové, H. Bočkové, ruských badatelů apod. To, čím se jednotlivé typologie či klasifikace od sebe liší, spočívá nejvíce v materiálu, jenž jí sloužil jako východisko, ale také kritéria typologie, např. u O. Jegorova psychologické (introvertní a extrovertní deník), u Bočkové zase podle charakteru psaní (deník cestovní, básnický, pracovní a literární zápisník), přičemž všechny tyto typy se mohou doplňovat nebo prolínat, např. typologie F. Všetičky a Z. Kovářové (autentický deník neboli deník osobní, deník intencionálně určený pro čtenáře, deník fiktivní). Jako podklad sloužil autorce velmi dobře propracovaný slovník L. Pavery a F. Všetičky [PAVERA, VŠETIČKA 2002], ale také se zde objevují odkazy na některé koncepce autora této recenze. Myslím, že autorčiny závěry, v nichž sumarizuje různá pojetí a přináší vlastní, neotřelá a často dosti původní řešení, pokud jde o charakter deníku jako žánru i specifikum *Deníku spisovatele*: 1. úzké propojení s osobností a tvorbou spisovatele, protože tento žánrový typ představuje jakoby jeho „tvůrčí dílnu“; 2. stylizace, jež souvisí se záměrem autora svůj deník publikovat, například ve spisovatelském deníku pozorovat její větší míru než například v intimním deníku, vícežánrovost nebo tzv. polymorfní rozpětí (termín I. Pospíšila). 3. ich-perspektiva, 4. charakter zповědi neboli konfese, 5. subjektivita, 6. útržkovitost neboli fragmentárnost. V části z historické poetiky se autorka zabývá kořeny deníku, ale podle mého názoru zde často rozpětí deníkového žánru vztahuje i k cestopisnému pojetí H. Bočkové z přelomu 80. a 90. let 20. století, ale je pravda, že při hledání kořenů žánru třeba využívat i disparátní rozptyl jeho prvků, např. v pikareskním nebo zповědním románu, nemluvě o románu sentimentálním/sentimentalistickém (*Tristram Shandy*).

Vynikající je také partie, kde autorka hledá spisovatelovy motivy k psaní deníkového žánru, a hledá je v jeho vnitřním ustrojení, ale stejně tak v době, která takovým žánrovým typům přála. Velmi případně mluví o tzv. přesazích Dostojevského díla a komunikaci se čtenáři, tedy – dnešními slovy řečeno – jakési interakci, jež nebyla ani v té době výjimečná, ale právě tento žánr k ní vede zcela přirozeně. Historicko-sociologický ráz má část o *Deníku* a jeho době. Kvituji, že neopomněla ani průkopnickou knihu vynikajícího rakousko-uherského, českého a československého historika, znalce problematiky Jednoty bratrské a dějin východních a jižních Slovanů, již za života neprávem odsouvaného do pozadí, Jaroslava Bidla (1867–1937). Je zřejmé, že všechny události, hlavně mezinárodně politické, se v *Deníku* odrazily, zejména tzv. východní otázka. Zde se autorka noří do podrobností, jež jsou někdy překvapující a ukazují na obrovité tematické rozpětí *Deníku spisovatele*.

Čtvrtá část čtvrté kapitoly se týká většinou značně opomíjené problematiky, a totiž názvu, incipitu a explicitu. Jde o detailní analýzu těchto kategorií poetiky

u Dostojevského a jejich sepětí s *Deníkem*. Snad i podrobnější mohla být partie o času, prostoru a syžetu, ale o tom se mluví i dříve a později v jiných souvislostech.

Pátou kapitolu *Dostojevského Deník spisovatele jako mozaika literárních žánrů* autorka pokládá za jedno z jader svého výzkumu. To, co je podstatné, spočívá v kontextovosti tohoto bádání – nejprve v díle samotného Dostojevského, poté v širším okruhu ruské a světové literatury s ohledem na české a slovenské kulturní prostředí a recepci díla Dostojevského a jeho *Deníku*. V této důležité kapitole jde autorka po stopách pomezích autobiografických žánrů, deníku a současně zkoumá jejich specifika v Dostojevského podání, střední epiku s rysy fantastiky, možná bych spíše řekl „přízračnosti“, esej a jeho poetiku, memoárovost *Deníku*, shrnuje i mozaikovitost žánru jako takovou, nevynechává ani poetiku deníku, jak jinak.

Šestá kapitola ideově tematická zkoumá reflexi společenských a politických událostí v *Deníku*, což je zvláště z dnešního aktuálního hlediska asi nejkontroverznější sféra *Deníku*, ale o to důležitější je právě tento aspekt díla zkoumat. Považuji tuto kapitolu práce za stěžejní – ovšem kromě již zmíněných (a další ještě přijdou); její výsledky nemůže opomenout nikdo, kdo chce porozumět Rusku zmíněného období z hlediska nejen literární vědy, zejména historie a kritiky, ale hlavně sociologie, sociální psychologie a politologie. (Rusko a Západ, Dostojevskij a „západní Evropa“, Rusko versus Západ). Důležitou myšlenkou je chápání proslulých *Zimních poznámek o letních dojmech* jako pretextu *Deníku*, ale takových textů bychom u Dostojevského našli více a šlo by nejen o jejich pretextový, ale i posttextový ráz – *Deník* prostě, jak to tak vypadá, stál, možná s trochou hyperboly, v centru tvorby Dostojevského jako celku.

Vzhledem k postavení tehdejšího hlavního města Ruska, carovy rezidence, a také z pozice tematiky ruské literární klasiky, je takřka klíčové téma Sankt-Petěrburgu (autorka správně dodržuje historicitu názvů – Petěrburg–Petrograd/Petrohrad–Leninograd, což se v českém kontextu příliš nedodržuje, ale mělo by: jde přece jen o kulturní znak). Klíčová je autorčina formulace Dostojevského v Petěrburgu a Petěrburgu v Dostojevském, žánrovost města nad Něvou (*Petěrburg a otázka literárního žánru*). Autorka dále analyzuje pro Dostojevského důležité téma dětí a dětství i jako určitou ideovou křížovatku (viz Ch. Dickens).

V sedmé kapitole jde badatelka hlouběji a detailněji od tematiky k motivice (motivy žvlů – to je ostatně téma G. Bachelarda, ale trochu jinak i našeho Z. Pechala [BACHELARD 1970; BACHELARD 1997a; BACHELARD 2009; BACHELARD 2010; BACHELARD 1994; BACHELARD 1997b; PECHAL 2011]). Velmi původní je zkoumání motivu nahodilé rodiny; rodina, rodinný život a rodinné štěstí jsou mimochodem témata, jež právě dnes znovu v jiných maskách a kostýmech ožívají... Najednou se nám Dostojevskij v podání Lenky Odehnalové zjevuje v jiném světle a nastavuje nám jiné hrany, než bylo a je obvyklé. A ovšem je tu ještě motiv snu, o němž kdysi tak zasvěceně

a sugestivně, řekl bych dokonce na pokraji racionality, psal autorčin nitranský učitel [ČERVENĀK 1999; POSPÍŠIL 1999]; zde rozebírá jeho funkci a typologii.

Nejen pro českého čtenáře a rusistu je důležitá osmá kapitola, kde autorka vskutku důkladně, snad i vyčerpávajícím způsobem s důrazem na dominantní linie píše o recepci díla Dostojevského obecně a *Deníku spisovatele* zvláště v českých zemích a na Slovensku s tím, že v českém případě zmiňuje i větičku autora této recenze, že Dostojevskij je tradiční české téma a je tomu tak od počátku jeho přijímání v českém prostředí.

Autorka není přirozeně jediná, kdo se recepcí Dostojevského u nás zabývá, ale svým tématem a svým hodnocením sekundární literatury se zařadila k nepominutelným analytikům tohoto tématu. Současně ukázala na shody a rozdíly v recepci v českém a slovenském prostředí – a Slováci mají také k tomuto tématu svou sekundární literaturu. Autorka také zkoumá etapy a mezníky této recepce, jinak řečeno, vlny zájmu, samozřejmě včetně překladů a výborů. Podobně zkoumá tzv. slovenskou podobu *Deníku* a ovšem i jeho kritický ohlas v obou prostředích. Závěr český a anglický zdařile shrnuje výsledky monografie, její jádro a „okolí“.

Bylo by ovšem možné takřka ke každému závěru této fundamentální, průkazné a invenční knihy mít nějaký komentář, většinou souhlasný. Jistěže by bylo možné vidět některé věci jinak nebo s určitými posuny: to se v mém pohledu týká například některých partií poetiky, žánrové typologie; více bych zdůraznil kompozici, styl a jazyk. S tím se budou muset vyrovnat další dostojevskologové, ale vůbec rusisté a literární vědci na obecné i konkrétní rovině, neboť nápadů, podnětů a koncepcí je tu mnoho a některé jsou vskutku důležité. Hlavní je, že autorka uchopila prózu velkého Rusa, jež byla a často i je považována za okrajovou, a učinila z ní v podstatě střet nebo přesněji průsečík jeho díla, koncentrát pretextů a posttextů, z něhož se zpět i kupředu odvíjí celá jeho tvorba, její poetika, žánrová struktura a kompozice, včetně tematických vrstev a shluku idejí. To je významné, neboť takto komplexně se *Deníkem spisovatele* nezabýval ani americký znalec Dostojevského, již zmíněný Gary Saul Morson, na jehož dílo autorka nejednou odkazuje. Dalším obecnějším rysem monografie je její kritická návaznost na tradici bádání o Dostojevském a přímo i *Deníku spisovatele*. A hlavně to, že autorka – jakkoli její práce přesahuje do jiných věd, nejen humanitních, ale i sociálních a využívá celé palety různorodých metod, aby do díla co nejhloběji pronikla – zachovává filologické východisko i cíl, skutečnou jednotu jazyka, stylu, kompozice a textu. Svými podněty a metodologickou otevřeností tak nepřímou dokazuje, že budování „nové filologie“, o níž jsem kdysi inicioval mezinárodní diskusi na stránkách slovenského časopisu *Philologia* [POSPÍŠIL 2016a; POSPÍŠIL 2016b], není mrtvým pojmem. A last but not least: autorka je Slovenka, která svou monografii napsala skvělou češtinou se všemi jejími drobnými nuancemi, což by mohlo být vzorem českým badatelům, neboť zachování a rozvoj odborné, vědecké češtiny je to, co je

dnes v ohrožení, a to z různých závažných důvodů. Současně však využila své znalosti k analýze slovenského aspektu práce a česko-slovenské komparace. To je přesně to, co bychom v česko-slovenském vztahu uvítali nejvíce i v oblasti vědy: nikoli prázdné proklamace, ale konkrétní činnost. Bez přítomné knihy Lenky Odehnalové by se neměl obejít nikdo, kdo se zabývá literaturou obecně, hraničními, mezními žánry a ruským písemnictvím a Dostojevským zvláště.

Ivo Pospíšil

Bibliografie:

- BACHELARD, G. (1997a): *Plamen svíce*. Praha.
- BACHELARD, G. (2009): *Poetika prostoru*. Praha.
- BACHELARD, G. (2010): *Poetika snění*. Praha.
- BACHELARD, G. (1994): *Psychoanalýza ohně*. Praha. BACHELARD, G. (1997b): *Voda a sny: esej o obraznosti hmoty*. Praha.
- BEM, A. L. (1996): *Письма о литературе*. Ed. M. Bubeníková, L. Vachalovská. Praha.
- BEM, A. L., SREZNEVSKIJ, V. I. (2005): *Пепелушка 1911–1936*. Ed. M. Bubeníková, A. N. Gorjainov. Brno.
- ČERVENÁK, A. (1999): *Dostojevského sny*. Pezinok.
- MORSON, G. S. (1987): *Hidden in Plain View: Narrative and Creative Potentials in War and Peace*. Stanford.
- MORSON, G. S. (1981): *The Boundaries of Genre: Dostoevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia*. Austin.
- MORSON, G. S. (1988): *The Boundaries of Genre. Dostoyevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia*. Evanston.
- PECHAL, Z. (2011): *Fenomén živlu v ruské literatuře*. Olomouc.
- POSPÍŠIL, I. (1992b): „Архипелаг ГУЛАГ“ и русская традиция «преодоления литературы». In: *A. I. Solženicyn v kontexte európskej literatúry: zborník príspevkov zo sympózia o tvorbe A. I. Solženicyna*. Bratislava, s. 69–77.
- POSPÍŠIL, I. (2018a): Edice bloku studií o literárněvědné terminologii. *Philologia*, 2018, č. 2, s. 7–68.
- POSPÍŠIL, I. (2016a): Filologie jako zakletí i svoboda: pokusy o novou filologii. *Philologia*, 2016, č. 2, s. 7–15.
- POSPÍŠIL, I. (2018b): Labyrinty literárněvědné terminologie. *Philologia*, 2018, č. 2, s. 7–20.
- POSPÍŠIL, I. (2016b): Nová filológia: pokusy o oživenie filologickej jednoty. *Philologia*, 2016, č. 2, s. 7–123.

- POSPÍŠIL, I. (1992a): *Od Bachtina k Solženicynovi. Srovnávací studie*. Brno.
- POSPÍŠIL, I. (1999): Sny a literatura. *HOST*, 1999, č. 8, s. XIII–XIV.
- POSPÍŠIL, I. (2018c): Tři listy o sovětské literatuře Alfreda Ljudvigoviče Bema: ruský fenomén a střední Evropa. In: POSPÍŠIL, I. (ed.): *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí II*. Brno, s. 163–175.
- POSPÍŠIL, I. (1997): Vynikající edice. In: *SPFFBU*, XLVI, D 44. Praha, s. 152–154.
- POSPÍŠIL, I. (1990): Žánr jako bezprostřední výraz autorovy osobnosti. *Deník spisovatele F. Dostojevského a Šlépěje J. Demla. Slovenská literatura*, 1990, č. 4, s. 338–349.

About the author

Ivo Pospíšil

Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Brno, Czech Republic, Ivo.Pospisil@phil.muni.cz

<https://doi.org/10.5817/NR2023-2-7>

Подписано в печать 15.12.2022

АКУНИН-ЧХАРТИШВИЛИ: *Собачья смерть*. Москва: «Захаров», 2023. 432 с. ISBN 978-5-8159-1697-5.

Информация, вынесенная в заголовок данной рецензии, взята с последней (технической) страницы новой книги Акунина-Чхартишвили (псевдонимом и настоящей фамилией (далее А/Ч), без имени, без инициалов, автор подписывает книги серии «Семейный альбом», и новая, «Собачья смерть», не стала исключением). Получается, что над книгой автор работал весь тот, мягко говоря, непростой для мира год — год не мира, но войны. Новой войны старой российской империи.

Об этой, новой войне явно, в видимых читателю слоях многослойного исторического романа «Собачья смерть», не сказано ничего. Но эта новая война старой империи образует его невидимый, но всегда ощущаемый, скажем так — нулевой слой.

В пояснение сравню нашего автора с А. П. Чеховым. По воспоминаниям современницы, кто-то однажды спросил у Чехова, почему его нашумевшая на всю страну поездка на Сахалин так мало отразилась в его творчестве. «Чехов ответил на это какой-то шуткой, потом встал и долго задумчиво шагал взад